

Az ismeretlen klasszikus

Berzsenyi-tanulmányok

Reciti konferenciakötetek · 1

Sorozatszerkesztő
TÖRÖK ZSUZSA

Az ismeretlen klasszikus

Berzsenyi-tanulmányok

Szerkesztette

FÓRIZS GERGELY és VADERNA GÁBOR

reciti
Budapest
2018

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával



A borító a következő kép felhasználásával készült:
Jacob Schorn: Berzsényi Dániel miniatűr arcképe, 1812
papír, gouache, 840 × 740 mm, j.b.k. J. Schorn pinxit
MTA Művészeti Gyűjtemény ltsz. 55
Fotó: Szelényi Károly



Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!*
2.5 *Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630-953X
ISBN 978-615-5478-50-5

Kiadja a Reciti,
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

A szerkesztők előszava	7
IMRE LÁSZLÓ Előszó	11
FERENCZI ATTILA Berzsenyi és az új Horatius	17
HÁSZ-FEHÉR KATALIN Berzsenyi 1808-as kötetkompozíciója és a magyar költészeti hagyomány	31
ONDER CSABA Sárkány a sziklaüregben Berzsenyi Dániel és a magyar nyelvújítás	57
TÓTH ORSOLYA Felejtés és emlékezet Berzsenyi Dániel és Bárány Boldizsár	97
FÓRIZS GERGELY Költészet a tükör(ben) Vörösmarty Berzsenyi-emlékverse	121

S. VARGA PÁL	
Berzsenyi – Arany – Horác	
A klasszikus örökség nosztrifikálásának útjai a romantika előtt és után	141
VADERNA GÁBOR	
Falusi rendtartás és a csinosodás magyar változata	
Berzsenyi Dániel egy kései prózatöredéke	157
LABÁDI GERGELY	
Az olvasó gép	
Berzsenyi Dániel versei távolról	181
Névmutató	203
A kötet szerzői	213

A szerkesztők előszava

Kerényi Károly 1940-ben kiadott tanulmányában Erdélyi János csaknem száz évvel korábbi szavait idézi: „Minden tétova nélkül meg kell vallanunk, hogy Berzsenyit nem ismerjük.” Kerényi jórészt még mindig érvényesnek vélte ezt a kijelentést, hiszen így fogalmazott: „Berzsenyi ma is költői fejlődésében ismeretlenül, életének vezéreszméjét tekintve idegenül áll [az irodalomtörténetben].”¹ Hogyan kell értenünk mindezt, és vajon van-e bármilyen jelen idejű relevanciája ezeknek a megállapításoknak? Ha végigtekintünk a magyar irodalomtörténet-írás elmúlt nyolcvan évén, akkor láthatjuk, hogy a Berzsenyi-irodalom kifejezetten bőségesre duzzadt. Találhatunk itt írói esszéket, kismonográfia-értékű tanulmányokat, tanulmányköteteket és összesen nyolc monografikus összegzést.² (Összehasonlításképpen: ugyanebben az időszakban Petőfiről hat monográfia született.) Ugyanakkor lendületet kapott az életmű feltárása is. Merényi Oszkár *editio minor*-jellegű első kritikaikiadás-sorozatát (1936–1942) a második világháború után évtizedenkénti rendszerességgel megjelenő, szövegükben folyton javított egykötetes népszerű életműkiadások³ egészítették ki, miközben 1979-ben a versek megjelenésével elkezdődött a modern szövegközlési elvű *editio maior* kritikai sorozat is, melynek teljessé tételét

- 1 KERÉNYI Károly, *Az ismeretlen Berzsenyi*, Magyar éjszakák II (Budapest–Debrecen–Pécs: A debreceni Ady-társaság kiadványa, 1940), 3.
- 2 Itt csak a Berzsenyi-monográfiák és mon tematikus tanulmánykötetek szerzőit említve: Merényi Oszkár (1938, 1966); Németh László (1938); Vargha Balázs (1959); Horváth János (1960); Orosz László (1976); Csetri Lajos (1986); Bécsy Ágnes (1985, 2001); Fórizs Gergely (2009).
- 3 A sajtó alá rendezők: Merényi Oszkár (1956, 1968, 1978); Mayer Erika (1961); Orosz László (1985, 1994, 1999, 2004). A versek ebben az időszakban legalább tucatnyi népszerű kiadást értek meg.

csak a szerkesztő halála akadályozta meg. Jelenleg pedig már az újrakezdett kritikai kiadás sorozata áll befejezés előtt.⁴

Értelmezési kísérletekben tehát biztosan nincs hiány, miért mondhatjuk mégis, ráadásul paradoxnak tűnő módon egy Berzsenyi-tanulmánykötet címében, hogy Berzsenyi az „ismeretlen klasszikus”? Végigtekintve a sokféle szempontból, eltérő elméleti háttérrel megszületett elemzéseken, alapvetően azért érvényes az oximoron, mert mindegyik értelmezői kísérletről elmondható, hogy fő vállalkozásának egy, az életmű feldolgozása kapcsán érzékelt és meghatározónak bizonyult elidegenítő mozzanat kiiktatását tartotta. Ez az idegenség- vagy ismeretlenség-érzet triviális módon származhatott az életrajz vagy az életpálya adatainak hiányosságából; jelenthette ezen túl az össze nem illés élményét az életmű különböző részei között; illetve lehetett a kanonikus szempontok alapján szétszabdalt Berzsenyi-kép idegenségének megállapítása, melyet a szerző saját aspektusának érvényesítése haladhatna meg. Miközben Berzsenyi a kezdet kezdetétől nemzeti klasszikusnak számított, ezt a megjelölést rendre csak valamilyen megköttéssel nyerte el: így mindig két Berzsenyi volt, s ezek közül az egyik kétségtelen, a másik kétséges teljesítményt nyújtott. Volt az ódaíró és az episztolaíró; a versíró és a tanulmányíró; a klasszikus és a romantikus poéta; a kisszerű (ember) és a nagyszerű (költő); a provinciális „niklai remete” és a világirodalmi „magyar Horatius”. Az ábrázolás összképe pedig – ennek megfelelően – felemásra sikerült, a megismerhető és elismerhető vonások mellett ott maradt a nyugtalanító, a sémának megfelelővé, ismertté nem olvasható elem.

Jelen kötet címével egyrészt felvállalja a kanonikus-szelektív irodalomtörténet-írás eme hagyományát, másrészt éppen e rámutatással meg is kívánja haladni azt. A tanulmányírókat immár (egy kontextuális fordulat szellemében) kevésbé a kiválogatás, mint a beillesztés művelete érdekli. A tanulmányok tehát a Berzsenyi-életmű illeszkedési pontjainak kijelölését végzik el, ily módon küzdve meg újra az ismeretlenség jelenségével. A beillesztési kontextusokat a magyar költészet-, kritika-, és eszmetörténet nyújtja, s ezen belül olyan problémák kerülnek előtérbe, mint Horatius mai olvasatainak tanulságai Berzsenyi költészetére nézvést, Berzsenyi és a korabeli költészet, Berzsenyi és a nyelvújítás kapcsolata, Berzsenyi hatása kortársaira és közvetlen utókorára, Berzsenyi képzetei a csinosodásról, valamint Berzsenyi olvashatósága digitális eszközök segítségével.

4 BERZSENYI Dániel, *Költői művei*, kiad. MERÉNYI Oszkár, Berzsenyi Dániel összes művei I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979); BERZSENYI Dániel, *Prózai munkái*, kiad. FÓRIZS Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2011); BERZSENYI Dániel, *Levelezése*, kiad. FÓRIZS Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014).



Az ismeretlen klasszikus bemutatásához egy ismerős, mégis ismeretlen arcképet választottunk: Jacob Schorn miniatűrjét. Berzsenyi először 1810 márciusi pesti útja alkalmával készíttetett portrét magáról, a formálódó kötete elé szánt metszethez. Johann Tobias Kaergling német származású festőnek ült, ám a létrejött ábrázolással nem igazán volt elégedett. Kazinczy Ferenc igen csodálkozott a költő testalkatán, mikor meglátta a képet,⁵ s Berzsenyi már 1810. november 23-án kelt levelében jelzi: „Portraitem nagyon hibás ha engem igen kövérnek mutat. Vállom és mellem ugyan platói, de kövér éppen nem vagyok. Mind Szemerét mind a' képirót az én béllent téli mentém csalta meg. Add, kérlek, ezen hamis copiómat Kisasszonykádnak játszani. Küldök én Néked másikat, melly meg fogja mutatni, hogy a' Te barátod egy egész araszszal vastagabb mellben mint hasban.”⁶ Az 1810-es kép sajnos lappang (talán megvan, csak senki nem ismeri fel a kövér alakban a költőt), s csupán az 1812-ben Bécsben készült két ábrázolás egyike maradt fenn. Berzsenyi 1812. június 12-én számolt be Kazinczynak bécsi útjáról, itt írt egy-két szót a készülő metszetről,⁷ majd augusztus 15-én árult el további részleteket:

A' metszett kép, ugy vélem, alkalmasint van találva, mert mutatván azt gyermekeimnek és egybeknek, mind meg ismertek benne, pedig a' dolmánt egészen befedém, hogy el ne arulna. Két festővel vetetém képemet, hogy a' kettő közül a' jobbat valaszthassam. Schornt Blaschke javallá, Manzadort mások. Ennek 30 fl. annak 25 fl. VCz. fizettem. Schorn Selmeczi fi és jeles ifju ember, ki nékem néhány attestatumokat mutatott, mellyek szerint az Acemiától több ízben is festői pályabért nyert. Blaschket Te dicséred nékem és egyéberánt is tudva volt előttem elsősege. Dicsekedett hogy Téged ismér 's igen tisztelt általam. A' metszés 100 fl. VCz. minden nyomtatás nélkül. A' kép miniatűr 's ugy vélem jobb mint a' Pesti, én legalább szeretem csak azért is minthogy egy martialis óda néz ki belőle 's kérlek Te se ijedj-meg a' borzas bajszú Magyartól, se a' czifra dolmánt és philosophusi köpönyeget igen sokáig ne kaczagd, mert tudod hogy én magyar vagyok egész a' gyengeségig 's tudod az illy contrastoktól melly nehéz szabadúlni.⁸

5 Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Ér-Semlyén, 1810. szeptember 24., in BERZSENYI, *Levelezése*, 66. lev., 157–158.

6 Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1810. november 23., in *uo.*, 70. lev., 166–167, 167.

7 Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. június 12., in *uo.*, 112. lev., 271–274, 272–273.

8 Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. augusztus 15., in *uo.*, 119. lev., 283–285, 283–284.

És valóban a Johann Blaschke által készített metszet került az 1813-as kötet elé, s ez vált az utókor számára Berzsenyi klasszikus képévé, illetve számos további ábrázolás alapjává. Pedig a metszethez mintául szolgált, Jacob Schorn által festett miniatűr is fennmaradt az Akadémián.⁹ Tudomásunk szerint ez az egyetlen jelenleg is fellelhető festmény, mely ülés után készült a költőről.

* * *

A kötet legújyszerűbb metodológiát alkalmazó értelmezési javaslatát Labádi Gergely kollégánk és barátunk fogalmazta meg. Arra tett kísérletet, hogy számítógép segítségével generált elektronikus szövegtörzsről végzett mérésekből vonjon le irodalomtörténeti tanulságokat. A „géppel mért szöveg” problémája nemcsak technikai értelemben hordozza magában új kérdések és válaszok sokaságát, hanem egy új típusú, kollaboratív tudományszervezés felé mutat, végső soron tehát a saját módszertanra is kiterjeszti a kontextuális szemléletet. A tanulmány szöveg utolsó jegyzete – melyet ide helyeztünk át –, e szemléletet fejezi ki, a szerzőtől megszokott szerény természetességgel: „Mivel e tanulmány helyzetfelmérés és kísérlet – így kezdtem –, örömmel veszek minden módszertani, tartalmi észrevételt, kiegészítést, kritikát mind publikus, mind privát csatornákon keresztül.” A fiatalon elhunyt irodalomtörténész szavai immár minket köteleznek. Gergő emlékének tartozunk azzal, hogy kutatásait folytatjuk, javaslatait újra és újra átgondoljuk, hogy nyitott, mindig segítőkész lényét sohasem feledjük.

Fórizs Gergely, VADERNA GÁBOR

9 Itt köszönjük meg Bicskei Évának, az MTA Művészeti Gyűjteménye vezetőjének segítségét.